

MERCs ISTVÁN

**A PASZTORÁCIÓS (EL)HIVATÁS ÉS (ÖN)AZONOSSÁG
CSÚZY ZSIGMOND PRÉDIKÁCIÓIBAN
(Az írásértelmezés egy típusa a késő-barokk korszakban)***I. A csodálatos halfogás történetének megközelítési lehetőségei*

Történetekben élünk. Az elbeszélés az emberi kommunikációnak, az önkifejezésnek és a világmegértésnek nem kizárólagos, de megkülönböztetett szereppel bíró terepe. Az ember mások történeteinek szereplője, alakítója, ezen felül saját történeteinek elbeszélője is. A történetmondás és -hallgatás kulcsfontosságú szerepet tölt be énképünk, világnézetünk kialakításában, kulturális és szociális viszonyaink megítélésében, önmagunk önmagunk és mások előtti megformálásában, reprezentálásában.

Történeteket mondhatunk és hallgathatunk saját magunkról és másokról. De paradox lélektani kényszer, hogy minden elbeszélt vagy (el)hallgatott – hisz a csend is tud beszélni – narratívum személyes valóságunk kifejezője is egyben. Döntésre, sőt többségében ítéletre készítet azáltal, hogy felkínálja a részbeni vagy teljes azonosulás ill. elhatárolódás lehetőségét.

A történetek a mindenkori teológiai gondolkodásban is fontos szerepet kaptak, kapnak. „*A történet a lélek mélyéről szól.* Benne – mint egy tükörben – újra megjelenik mindaz, amit az ember már átélt: a vonzalom és gyöngédség érzései, férfi és női létünk, a felnőtté válás, a betegség és a halál kérdései, a boldogság és a kiúttalanság megtapasztalása, konfliktusok és félelmek, harag és szenvedély, béke és megbékélés. Mindazt, amit gyakran inkább csak megsejtünk, megérzünk, és nemritkán elfojtunk vagy elodáozunk, a történetek magukban hordozzák és napvilágra hozzák” – írja Isidor Baumgartner.¹

Mindig különösen izgalmas feladatot jelent a kifejezetten önreflexív történetmondás befogadása és vizsgálata. Ezek a szövegek nem titkoltan azzal a szándékkal születtek, hogy elbeszélőjük szerepét kijelöljék, (ön)azonosságukat megerősítsék a generációk láncolatában és a jelen személyközi viszonyaiban, azaz a személy én-stabilitását igyekezzenek biztosítani makro- és mikrotörténeti síkon egyaránt.

A lelkipásztori szereppel való azonosulást és a papi (el)hivatást kifejező evangéliumi történetek közül a kereszténység kezdetétől az egyik legtöbbet említett és értelmezett a csodálatos halfogás elbeszélése, amely különösen kedvelté vált a barokk korban. „Péter

¹ Isidor BAUMGARTNER, *Pasztorálpszichológia*, Bp., Semmelweis Egyetem–Párbeszéd Alapítvány–Híd Alapítvány, 2006 (Interdiszciplináris Szakkönyvtár, 4), 555.

és Pál ikonográfiai hagyományai új hangsúlyozást nyernek a tridenti zsinat rendelkezésével, amely az igehirdetést, tanítást különösen lelkére köti a papságnak. Szentjeink szoboralakban odakerülnek a templomok homlokzatára, elejére (óbudai, tolnai templom, egri székesegyház), főoltárokra, még akkor is, ha nem ők a patrónusok.”² Bálint Sándor továbbfűzve gondolatait számos olyan templomot említ ebből a korból, amelynek belső díszítése Péter elhívását idézi. A mives berendezési tárgyak közül a hajó formájú szószékek nem csupán művészettörténeti értéküknél fogva fontosak, hanem szimbólum értékűek. Azt fogalmazzák meg, hogy a csodálatos halfogás felidézése a gyakorló pap és hitszónok számára identitásának és azonosságadatának hordozója is.

E tartalom felekezeti, térbeli, időbeli és műfaji kötöttségek nélkül él a mindenkori lelkipásztor tudatában. Megtalálhatjuk a magyar katolikus barokk egyik legélesebb hangú megfogalmazójának, Csúzy Zsigmondnak a repertoárjában csakúgy, mint a földrajzilag és mentalitásában oly messze álló kortársának, a skót puritanizmus egyik legélesebb képviselőjének, Thomas Bostonnak elmélkedéseiben,³ vagy napjainkban XVI. Benedek pápa beiktatási homíliájában.⁴ Dolgozatunkban a 18. század első harmadában tevékenykedő jeles hitszónoknak, Csúzy Zsigmondnak a lelkipásztori (el)hivatásáról prédikációiban vallott, a hívők közösségével megosztott nézeteit próbáljuk rekonstruálni.⁵

Mielőtt azonban továbbhaladnánk, szükséges munkánk módszertani alapjait rögzíteni. A csodálatos halfogás a gyakorló igehirdető számára nem csupán az (ön)azonosság megtalálásának szemszögéből fontos, hanem azért is, mert ennek az evangéliumi történetnek az értelmezésével a szokottnál nagyobb mélységben érvényre juttathatta és juttathatta személyiségét, fogalmazhatta és fogalmazhatja meg (el)hívását, definiálhatta és definiálhatta az egyházon és a gyülekezeten belüli helyét és szerepét. A modern teológiában mindezt önálló tudományág, a pasztoráció vizsgálja. A pásztorteológia felfogása szerint az egyház „Isten és ember közössége, az interperszonális találkozásnak, az életközösségnek, az (együttélés értelmében vett) társulásnak a misztériuma. [...] A *pasztorális* nem más, mint az a mód, ahogy ez a közösség Isten és népe, valamint e nép tagjai között megszületik, növekszik és megnyilvánul, hogy egy nap majd Isten Országának teljességében váljon végleges valósággá.”⁶

A hit tanítása szerint a Szentírás üzenete külső körülményektől függetlenül örök és állandó. Ezzel szemben a gyakorlat azt mondatja, hogy nagyon is befolyásolja a környezet azt, ahogy az adott miliőben tevékenykedő lelki vezető közössége előtt felfedi a rejtett isteni szándékot. Vizsgálódásunk fontos előfeltevése, hogy a pasztoráció időbeli kötöt-

² BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*, I. Bp., Szent István Társulat, 1977, 508.

³ THOMAS BOSTON, *Az emberhalászat művészete*, Kolozsvár, 2003 (Puritán Tanítók, 8).

⁴ XVI. Benedek pápa homíliája beiktatási szentmiséjén, 2005. április 24-én, <http://uj.katolikus.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=309>.

⁵ CSÚZY Zsigmond nyomtatásban megjelent munkái a következők: *Zengedező sip-szó*, Pozsony, 1723; *Evangéliumi trombita* (a továbbiakban a főszövegben: *E. t.*), Pozsony, 1724; *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér*, Pozsony, 1724; *Kosárba rakott aprólékos morzsalék* (a továbbiakban: *M.*), Pozsony, 1725; *Egész esztendőre való hármás prédikációk*, Pozsony, 1725.

⁶ DANIEL BOURGEOIS, *Az egyház pasztorizációja*, Szeged, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 1999, 30.

sége révén történeti folyamatként értelmezendő, melyet a tárgyalt korszakban a teológiai szempontokon kívül társadalmi, pszichológiai, politikai stb. tényezők determinálnak.

A pasztorális teológia önálló tudományágként viszonylag új keletű. A Habsburg-birodalmon belül Csúzy halála után mintegy fél évszázaddal, 1774-től Mária Terézia rendeletének hatására vált oktatása kötelezővé a hittudományi intézményekben.⁷ Mindez persze nem jelenti azt, hogy korábbi korok lelkipásztori praxisuk során ne alkalmazták volna azokat az eszközöket és eljárásokat, amelyeket a modern szakirodalom e területhez tartozónak mond. Épp ezért a 18. század első harmadában tevékenykedő pálos szerzetesnek az igehirdetését vizsgálva is indokoltnak tartjuk munkánk során a lelkipásztorkodás-tan terminológiájának használatát.

Jelenlegi vizsgálódásunkon kívül rekesztjük mindazt a nem csekély irodalomtörténeti haszonnal járó, én-szerep értékelő szövegegyüttest, amelyek az egyes kötetek előszóiban fogalmazódnak meg, de amelyeknek célkitűzéseit és gondolatait csak azok a hívek ismerhették meg, akik a köteteket kezükbe vették.⁸ Bár a pasztoráció az élet szinte minden területén megnyilvánul, a számtalan forma közül csak az egyik, de leginkább emblematikus megvalósulási módját, a homíliát vesszük tüzetesen szemügyre.

Munkánkban következetesen kívánunk ragaszkodni ahhoz, hogy a szövegeket a prédikátor által érzékelt perspektívából tárgyaljuk, mivel a késő-barokk katolikus hitszónokok kutatásán belül – némileg más megközelítéssel, más problémára fókuszálva – csupán néhány dolgozat juttatta ezt a szemléletmódot érvényre. Lukácsy Sándor impozáns tanulmányban gyűjtötte össze a korszak hitszónokainak hivatásukról és műfajukról vallott reflexióit,⁹ Káldi György beszédeit vizsgálva Gábor Csilla mutatott rá a prédikatori szerephez kódolt kommunikációs lehetőségek fontosságára,¹⁰ míg Tasi Réka két dolgozatában közelített ebből az aspektusból.¹¹

Vizsgálatunkhoz elsősorban Csúzy három prédikációját hívjuk segítségül, melyet Lukács evangéliumának 5,1–11. verséhez írt. A csodálatos halfogás történetét a szinoptikusok közel azonos módon örökítették meg, de Lukács történetmondásában a leginkább megkomponált, kifejtett és élvezetes. Mindhárom esetben Jézus látta meg a leendő

⁷ ERÖSS Alfréd, *Lelkipásztori néprajz*, Gyulafehérvár, Gloria nyomda, 1998, 199–204.

⁸ Ilyen, az előszókat figyelembe vevő vizsgálatot végzett pl. Heltai János, amikor Geleji Katona István két latin és három magyar nyelvű posztillájának előszavát vizsgálva az erdélyi püspök hivatásértelmezésére ill. lét- és öndefiniálására fordítja a figyelmet: HELTAI János, *Geleji Katona István mint udvari prédikátor = Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*, szerk. SZABÓ András, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2005 (Historia Litteraria, 18), 149–163.

⁹ LUKÁCSY Sándor, „*Trombita, kürt, tanító vagyok*”: *Prédikátorok – hivatásukról, műfajukról* = Uő, *A végtelen jövő*, Bp., Balassi Kiadó, 1998, 15–35.

¹⁰ GÁBOR Csilla, *Káldi György prédikációi: Források, teológia, retorika*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 132–136.

¹¹ TASI Réka, „*Trombita*”, „*sáfár*” vagy *mennyei kenyér osztogatója*: *Prédikatori szerepek egy 17. század végi kötetben*, Könyv és Könyvtár, 2003, 99–114; Uő, *17–18. századi katolikus prédikációk küzdelme a ki-mondhatatlannal: A távolban maradó transzcendencia és a távolság megszüntetésének vágya a nyelvben*, Könyv és Könyvtár, 2004, 65–86.

tanítványokat, s az ő kezdeményezésére valósult meg a(z el)hívás, amely szónak hármas értelme itt egyszerre jut érvényre.

Elsődleges értelemben (el)hivatáson, híváson azt értjük, hogy Jézus intette magához első tanítványait, azaz nem ők keresték tudatosan a küldetést, hanem a Megváltó kiválasztása által lettek apostollá. Mindennek mögöttes jelentéstartalma, hogy a(z el)hívás aktusában a megszólított fél passzív. Ez viszont nem csökkenti érdemüket, hisz vonakodás nélkül követték Krisztust, így azonnali és fenntartás nélküli válaszuk méltóvá tette őket a kiválasztottságra. A(z el)hívás másik értelmében az kerül középpontba, hogy az első apostolok a(z el)hívás által nyerik el hivatásukat, küldetésüket. Ha ebben a megközelítésben tekintünk a megidézett evangéliumi passzusra, akkor a történet teológiai tartalommal dúsul, s azt fejezi ki, hogy az egyházban mindenki a Szentháromság által – jelen esetben Jézustól – kapja megbízatását és feladatát. Ezt az evangéliumban Jézus is kiemeli, amikor az utolsó vacsora alatt tanítványaira bízta a keresztény közösség lelki gondozását: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak benneteket, s arra rendelvelek, hogy menjetek, teremjetekek gyümölcsöt, maradandó gyümölcsöt” (Jn 15,16). Megjelenik még egy harmadik jelentésszint, ami a kiválasztottság elfogadásával együtt járó hivatás(tudat) használatkörében ragadható meg. Ez magába foglalja, hogy a vállalt feladatot minden hátráltató körülmény ellenére teljesíteni kell. Ebben az értelemben szintén erős vallásos allúziókkal gazdagodik a halfogás története.¹²

A fentebb vázolt etimológizálás gyakorlati hasznait a továbbiakban látjuk majd. Ez a sokrétű jelentésstruktúra önmagában is igazolja, hogy miért vált ez az evangéliumi passzus a homiletikai szakirodalom egyik sokat citált alappasszusává, a papi (el)hívás kedvelt megfogalmazásává, sok esetben vigasztalójává. De népszerűségére van ennél adekvátabb magyarázat is: a történet kitűnő lehetőséget nyújtott, nyújt a Jézus és az apostolok pasztorációs tevékenységét követő mindenkori lelkészpásztor számára az azonosulásra, s ezen keresztül az öndefiníálásra.

Mielőtt az *azonos* fogalmának gondolatmenetünket továbbgördítő jelentését tisztáznánk, sietve szögezzük le, hogy bár a kiindulópontot jelentő nyelvi játék, ami a szó poliszémiáját használja ki, egyezőséget mutat Ricoeur jól ismert tanulmányának felütésével, de a szövegünk orientáltsága eltér. Ricoeur a szereplő önzonosságát a cselekménybonyolítás viszonyában tette vizsgálat tárgyává.¹³ A mi értelmezésünkben az *azonos* inter-

¹² Értelmező szótáraink közül a Czuczor–Fogarasi szerzőpáros munkája regisztrálja legpontosabban ezt a poliszémiát. „Hívás [...] 1) Működés, tevékenység, midőn valaki hivatik, vagy más valakit hivat. 2) Belső hajlam vagy ösztön bizonyos életmódra; képesség, mely mintegy önként mutatkozik valamire, pl. tudományokra, művészetre. Hivatását követni. Hivatása van a költészetre, zenére, történetírára. Különösen, hittani ért. isteni akarat jelentkezése, mely az embert mintegy felhívja, hogy a lélek jó sugallatát kövesse, s az ajánlkozó égi malasztot hasznára fordítsa. (Vocatio divina). 3) Hivatal, s a vele járó kötelességek öszeve. Hivatását teljesíteni, annak megfelelni.” CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv értelmező szótára, E–Hym*, Pest, 1864, 1622.

¹³ Ricoeur szerint „a szereplő azonosságát azáltal értjük meg, hogy az először az elmesélt cselekményre alkalmazott cselekményszövést műveletét átruházzuk a szereplőre; a szereplő, mondhatnánk, maga is bele van szöve a cselekménybe”. Paul RICOEUR, *Az én és az elbeszélt azonosság*, ford. JENEY Éva = Paul RICOEUR, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 377.

diszciplináris fogalomként funkcionál, azaz nem csupán a narratív kategória, hanem hermeneutikai, irodalomszociológiai és pszichológiai jelentéstartalmak megjelenítője is. A másik alapvető eltérés, hogy a prédikáció műfaji sajátosságait figyelembe véve mi nem a történetben megelevenített szereplők narratív önazonosságát akarjuk tetten érni, hanem a(z el)beszélés és szövegbonyolítás önreflexív megnyilatkozásai által magát a történetmondót kívánjuk megragadni, definiálni.

Az *azonos* fogalom általunk nagyító alá vett első értelmében valamivel valamilyen szempontból párhuzamba állítható, valamilyen megítélés szempontjából hasonló, analóg jelentésű. Ennek kifejtése során arra keressük a választ, hogy Jézus és első tanítványai ill. Csúzy Zsigmond között a 18. századi igehirdető által alkalmazott exegetika hogyan, milyen működési elv alapján építi ki a hermeneutikai hidat. Másképp megfogalmazva: a pálos szerzetes által használt írásmagyarázat a kortársi, gyülekezeti kontextus elvárás-horizontját alapul véve mennyiben volt alkalmas biztosítani a pasztorációs hagyomány töretlen folytonosságának látszatát, hogyan teremti meg saját legitimitásának makrotörténeti aspektusát.

Az *azonos* fogalmának részünkről tüzetesebb vizsgálat tárgyává tett második jelentésében úgy szerepel, mint amely másnak nem tekinthető, önmagával és a neki tulajdonított szereppel megegyező. Ez utóbbi értelemben arra irányítjuk figyelmünket, hogy a Csúzy-szövegek által működtetett retorikai-elbeszéléstechnikai eljárások miként segítik elő, hogy a lelkipásztor a jelenben érvényre juttassa az általa képviselt közösség, az egyház álláspontját. Tehát azt kívánjuk körbehatárolni, hogy mikrotörténeti síkon a beszédek önreflexív fragmentumai miképpen értelmezhetők én-elbeszélésként ill. én-szerpértelmezésként, a narratíva milyen pszichikai hatásmechanizmusokra támaszkodva teremti meg a befogadó hívők közösségében az autentikus lelkipásztor képét.

II. A történelemben érvényesülő azonos

II. 1. A quadriga exegetikai szabályrendszere Csúzy Zsigmond prédikációiban

Csúzy Zsigmond esetében bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a Szentírás verbál-inspirációjú ihletettségét vallja. A Szentlélek általi kinyilatkoztatás tana fogalmazódik meg a következő sorokban. „Némellyek a Szent Lelket, hasonlatosságokban nap sugárinak nevezik; némellyek Paradicsom kifolyó kuttyának. Némellyek, vezérlő hajos mesterek: némellyek, kertésznek, némellyek pedig, ajtóállónak, kiáltal megyünk bé elsőben is a vitézkedő, aztán pedig a győzedelmeskedő Anyaszentegyházban. [...] a Szent Lélek az Atyától, és Fiutól származván, azon egy Isten természetű &. Az Apostolok, és a Szent Atyák, a Praedikátorok, és egyéb lelki tanéttok által, úgy megvilágoséttya az egész vitézkedő Anyaszentegyházat, minden üdvösséges, és tekéletes erkölcsökre szükséges állapotban, hogy, ki-ki igazán mondhassa Dáviddal: szövetnek a lábaimnak a Te igéd, és világosság az ösvényeimnek...”

A Biblia sugalmazottságának felfogására pszichológiai bizonyoságként elég arra a vehemens elutasításra mutatnunk, amivel a Szentírás bárminemű általa önkényesnek tartott

kommentálása ellen kitör. Kifakadások sokaságát citálhatnánk a „Sátán szekere farán ülő új hitfaragók” és a „környülméletlen szívű elfajúlt Izrael” iránt érzett ellenszenvének bemutatására. Mind az Ószövetség népét, mind pedig a protestáns hiten lévőket – akiket még inkább elítél, mivel „világosságban lelki vakságban szenvednek” – az igaz tanítás megcsonkításában, az isteni értelem észre nem vételésében tartja bűnösnek.

A keresztény hermeneutika paradigmaváltásait figyelembe véve történetileg is igazolható, hogy a pálos szerzetes teológiai gondolkodásában az inspiráció eszméje él. Az apostoli idők „naiv” közvetlen, beszéd-centrikus írásértelmezését már a korai századokban felváltja egy újabb megközelítési mód, amelyben „az olvasás tapasztalata helyett a hangsúly az értelmezőközösség: az egyház tekintélyére tevődött át”.¹⁴ Ez a megközelítés a Biblia-értelmezésben a 18. század közepétől kialakuló történetkritikai módszer megjelenéséig érvényben maradt. Az előbbi idézet nyilvánvalóvá teszi, hogy Csúzyt feltétlen egyháztisztelet jellemzi, így ebben a kérdésben is a hivatalosan uralkodó dogmával azonosul.

A Szentlélek szerepéről szóló fentebbi szövegrészletből kiviláglik az is, hogy a sajládi kolostor szerzetese szerint nemcsak az apostolok vagy szent atyák, de a helyes tanítást képviselő prédikátorok és „egyéb lelki tanítottok” is sugalmazottan szólnak a hívők közösségeihez. Ám míg Jézus kortársai számára az Írás hordozta és közvetítette hit magától értődően bomlott ki az értelmező számára, addig a későbbi korok exegétái számára az Ige feltárása sokszor – esetenként máig tartó – heves vitákat generáló tudományos feladattá vált. Ebben az új környezetben „[a] kérdés most már nem az, hogy az Írások hordozta Ige miképp válik léletté, hanem az, hogy az Írások, a szöveg, a betű »mögött« mi a »tanítás«, amit az értelmezőközösség, az egyház felismer és jóváhagy. [...] Immáron nem az Ige »teremti« (termeli, újratermeli) az Egyházat, hanem az Egyház az, ami »teremti« (termeli, újratermeli) az igét”.¹⁵

A kereszténységben belül a reformáció kirobbanásáig, sőt még azt követően huzamos ideig megkérdőjelezhetetlen az az exegézis, amely alapvetően megkülönböztette a *sensus litteralist* és a *sensus spiritualist*. Teológiai alapja Szent Pál elhíresült sorára (2Kor 3,6) vezethető vissza, miszerint a „betű öl, a lélek pedig él”. A spirituális értelmet az egyes írásmagyarázó iskolák különbözőképp fogták fel. A középkorban a quadriga, azaz a négyes értelem szabályrendszere vált dominánssá, s terjedt el hazánkban is. Ezt a tévesen Aquinói Szent Tamásnak tulajdonított felfogást a könnyebb megjegyezhetőség kedvéért 1260 körül latin nyelvű versbe foglalták, aminek a 17. század végéről magyarra áttüztetett változata is fennmaradt.

Valóságát mondja a *Betű* mindennek.
Hasonló értelem, kalauzza a hitnek.

¹⁴ FABINY Tibor, *A keresztény hermeneutika kérdései és története: I, A prekritikai korszak, az első századtól a reformáció koráig*, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998, 26.

¹⁵ Uo.

Oktató, vezére cselekedetinknek.
Felső pedig, vége igyekezetinknek.¹⁶

A quadriga felfogása a *sensus litteralis* (*sensus historicus*), azaz betű szerinti értelmén kívül további három értelmet feltételez.¹⁷ A *sensus allegoricus* fogalmán a szentlecké mélyebb mondanivalóját értették; a *sensus moralis* (*sensus tropologicus*) a konkrét élethelyzetekben való viselkedéshez nyújt erkölcsi normát; míg a *sensus anagogicus* az életet üdv történeti aspektusból tekinti. Ez az erősen középkorias jellegű, skolasztikus gyökerű írásmagyarázati szemlélet világosan kimutatható Csúzy Zsigmond prédikációiban.¹⁸

A pálos hitszónok pünkösd után negyedik vasárnapra írt harmadik prédikációjához mottóul a perikopa „tanéttya vala a hajocskából a seregeket” (M., 335) sorát választotta. A díszesen kimunkált bevezetésben a Péter (el)hívását és megbízását megfogalmazó emberhalász-metaforát rá jellemző módon dupla logikai csavarral meséli el, amikor arról beszél, hogy „Pétert hálora kerétté Urunk” (M., 336). Ezzel megteremti a szöveg kettős képrendszerének alapját, mely szerint az ember a teremtesen belül egyszerre hal és halász.

A prédikátor még a principiumon belül megfogalmazza a *sensus allegoricust*. „Én, úgy vélem, hogy ezzel, mint egy titkos értelmű Leczkét akart a Prédikátorok eleibe szabni. Ám, mit jelent az Genezareti tó, avagy tenger? Hanem, mélységére-nézve a Szent Írást, mellyhez hitünk ágazata szerint, tellyes tehetségünkkel tartozunk ragaszkodni &c. Mit képez a hajó? Ha nem a Szent Írásnak meg nem csávélt, vagy erőszakossan kaptáztott; hanem közönségessen bevett igaz értelmét; mellyel eszessen kell élnünk, ha hogy annak feneketlenségébe hanyatt-homlok, veszedelmessen nem akarunk rohanni. Melly hajo is, miért vitettetett a földtől mélyre? hanem, hogy az oktatásnak nem földinek, nem hiuságosnak &c. kell lenni...” (M., 336.)

Az, hogy mind a *szó szerinti*, mind pedig a *hasonló értelem* sorokban mérhető terjedelmet kap a szövegen belül, világosan mutatja az igehirdetőnek irányukba megnyilatkozó figyelmét. Általánosan kijelenthető, hogy a négyes írásértelmezési szabályrendszer e két eleme Csúzy beszédeiben a *morális értelem*nél arányaiban jóval kisebb teret kap. Ez a negligált pozíció azonban csak látszólagos, ha a prédikációban betöltött szerepüket

¹⁶ Idézi LUKÁCSY Sándor, *A szőlőfák gyümölcse: A prédikáció mint irodalmi műfaj*, Tiszatáj, 1996/4, diák-melléklet.

¹⁷ A *litterális értelem*hez való közeledés az idők folyamán a keresztény hermeneutika egyik központi kérdése volt, és jelenleg is az. Dolgozatunkban Csúzy Zsigmond értelmezésében akarjuk megragadni a *sensus historicust*, így a megközelítés körül kibontakozott exegetikai polémiaát kívül rekesztjük vizsgálódásunk terén. A modern külföldi értelmezések áttekintésére lásd *A sensus litteralis hermeneutikai kérdései*, az összefoglalót írta és a tanulmányokat válogatta FABINY Tibor, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001.

¹⁸ A Csúzy Zsigmond által alkalmazott bibliai hermeneutikára korábban Tasi Réka tett értékes megállapításokat: TASI Réka, *Retoricitás és popularitás Csúzy Zsigmond prédikációiban*, ItK, 2001, 718–721. Az általa megfogalmazott következtetéseket hasznosítjuk dolgozatunkban, de más nézőpontból közelítünk a kérdéshez. Eltérő aspektusunkat két pontban határozhatjuk meg. Egyrészt Tasi Réka dolgozatában fokozottan retorikai szempontrendszerrel érvényesít, mi viszont az írásértelmezés oldaláról közelítünk. Másrészt míg Tasi Réka a modern hermeneutika irányából vizsgálódik, addig mi pragmatikai megközelítést választottunk, s arra keressük a választ, hogy a hitszónoklatokban megnyilvánuló prédikátor milyen exegetikai nézeteket vallhatott.

nézzük, hisz a valóságban mindkettő léte megkerülhetetlen és alapvető. Tasi Réka idézettel szemlélteti, hogy Csúzy tudatosan alkalmazza a *betű szerinti értelem* szintjét.¹⁹ Az általa citált rész a mi szempontunkból nemcsak az igehirdetői tudatosság miatt lényeges, hanem mert azt is megmutatja, hogy a prédikátor a befogadók felé is tudatosítani igyekszik eljárását. A *történeti értelem* a beszéd elején kiinduló-, a hitszónoklat törzsében időről időre felbukkanó gyűjtőpont, a prédikáció végén pedig a lezárást szolgálja. Mélyen áthatja a hitszónoklat szövetét, sokszor egyetlen mondatba markolja össze a mondanivalója távolodó szárait, hogy aztán továbbgombolyítsa az asszociációk sorát. A *használó értelem* funkciója abban ragadható meg, hogy a *szó szerinti értelem* és a hétköznapi életben alkalmazható tanítást megfogalmazó *erkölcsi értelem* között teremt kapcsolatot úgy, hogy rámutat a bibliai szöveg intenciójára, s az isteni szándék kifürkészésére sarkall.

Míg a Szentírás egyes könyveiben – Jónás könyvét leszámítva pl. a prófétai iratokban – a kinyilatkoztatás szó által következik be, addig más szakaszokban a szó és a tett együtt hordozza az inspirációt. Az evangéliumokban elbeszélte történet szerint Jézus cselekedeteiben szó és tett összetartozik, kizárólag együtt értelmezendő, s csak együtt mutatják meg az Istent. A Bibliának ilyen típusú részeiben a verbális megnyilatkozások mellett fokozott szerephez jut az eseményeket ábrázoló elbeszélő funkció. Ricoeur 5Móz 26,5–10-hez fűzött rövid fejtegetésében állapítja meg, hogy „[a]z elbeszélő megnyilatkozásban (discours narratif) a döntő és lényegi hangsúly a megalapozó eseményre esik, vagy azokra az eseményekre, melyek mintegy lenyomatai, jelei vagy nyomai az Isten tettének. A hitvallás elbeszélésként jelenik meg, az inspiráció kérdése pedig egyáltalán nem elsődleges téma. Isten jele előbb jelenik meg a történelemben, mint a beszédben. A beszéd csak másodlagos, amennyiben is ez a történelem az elbeszélés beszédaktusa által átkerül a nyelvbe.”²⁰

Ezt továbbgondolva a prédikátor tevékenységének alapgesztusa abban rejlik, hogy a nyelvileg megörökített eseményfolyamatot a nyelv által értelmezze, kommentárokkal világosítsa meg, s így a hívőket olyan útmutatással lássa el, amelyeknek hatása a gyülekezet jövőbeli tetteiben mutatkozik majd meg. A hitszónok feladata tehát az, hogy a cselekedet → nyelvi megnyilatkozás → nyelvi megnyilatkozás → cselekedet által teremtett hermeneutikai kört továbbblendítse a nyelviség síkjáról, azaz a nyelvbe átültetett cselekedet kinyilatkoztatását a nyelv által cselekedetté konfigurálja. Ebből az aspektusból a hitszónoklatot jövő irányultságú beszédtevékenységként definiálhatjuk.

Az igehirdetés azonban jelenben végbemenő folyamat, ami elkerülhetetlenül arra készteti a prédikátort, hogy szembesüljön és szembesítsen az adott időpillanatban káros-

¹⁹ „»Csodálatos és álmélkodás-ra méltó dolognak véljük (bőti-szerént értvén a Szent Írást) hogy Istennek kedves szolgája Moyses, az egeket, mint elmés okosság, és érzékenység-nélkül való állatokat figyelmezteti folyó szavaira...« Itt az Írás szó szerinti értelmét hangsúlyozottan mint az értelmezés egyik lehetőségét jelöli meg, számot adva így arról a tudásról, hogy a Szentírás értelmezésének más szintjei is léteznek.” TASI, *Retorika és popularitás...*, i. m., 718.

²⁰ Paul RICOEUR, *A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása*, ford. BOGÁRDI SZABÓ István = RICOEUR, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, i. m., 122.

nak ítélt viselkedésformákkal, tendenciákkal. A prédikáció azáltal nyer üdvtörténeti értelmet, hogy a hívek elé folyamatosan a tökéletesség horizontját vetíti. Ehhez elsődleges eszköze, hogy a beszédben a jelen hibáinak, hiányosságainak kiküszöbölésére, megjavítására törekszik; míg a másodlagos, hogy a jelen erkölcsileg jó állapotát igyekszik továbbra is fenntartani. Természetszerű, hogy az isteni tökéletesség szemszögéből jóval több a javításra, mint a megőrzésre ítélt tulajdonság, magatartásforma és cselekedet. Nem véletlen, hogy a kétezzer éves lelkipásztori gyakorlatban a hitszónoklat feladatát megfogalmazó alapvető útmutatás az adott kor fogalomnyelvéhez alkalmazkodva lényegében változatlan, s abban a feddőzés igen nagy teret kap. Ezt a változatlanságában változó alaptézist a jelenkor viszonylatában Rolf Zeffass, a katolikus homiletika modern képviselője a korábbi korszakot tekintő kutató számára is megfontolandó módon következőképp önti szavakba: „[a] *Szentírásról* szóló prédikáció tehát jó esetben mindig kitágítja látóterünket; lehetőséget ad a föllélegzésre. Helyére teszi a dolgokat, amikor Isten Országának horizontjába helyezi. Ezzel mindazt, ami felfuvalkodott és fogva tart minket – szorongás, gondok vagy akár fejtelenség aktivitás formájában –, azt megfosztja varázslatos fénytől és delejes hatalmától. A biblikus prédikáció ezért mindig olyan, mint a démonok kiűzése, mely azzal kezdődik, hogy szóvá teszi az »uralkodó [!] viszonyokat«, akár csak Jézus Simon házában.”²¹ Ezeket az uralkodó viszonyokat, s ezt a démonizést folytatja unos-untalan Csúzy Zsigmond is az Isten házában.

A *morális tanítás* többnyire immanensen, de azért elég gyakran egy-egy jövő távlatú mondatban is megfogalmazva, kinyilvánítva magába olvasztja a *sensus anagogicus* szempontját. Tasi Réka szerint „[a]z írástértelemezés anagogikus vonulata viszonylag kevés szerepet kap, ez viszont nem jelenti azt, hogy az egyes szövegekben a négy értelem közötti oszcilláló értelemkibontásban ne lenne jelentősége”.²² Az „oszcilláló értelemkibontás” találó megragadása annak, ahogy ezt az értelmezési szintet a szövegek működtetik. Ám véleményünk szerint pont ennek a periódusosan visszatérő jelenlét által keltett feszültségnek köszönhetően a szöveg egészét tekintve a *sensus anagogicus* határozottan artikulálódik. Az üdvözlés ígéretét nyomatékosítja, hogy a hitszónoklat fohászszerű zárásának utolsó mondatában a prédikáció képrendszeréhez igazodóan mindig ez fogalmazódik meg. Így van ez a csodálatos halfogásról írt hitszónoklatok esetében is. „Lelki tanéttoinknak alázatossan engedelmeskedjünk &c. s minden bizonnyal diadalmaszkodunk ellenségeinken: s nem semmit, hanem halak sokaságát fogjuk; azaz M. foganatos malsztokat érdemlünk, és valóságos örök javakat. Ámen.” (M., 342.)

²¹ ROLF ZEFFASS, *Nevedet hirdetem: A homiletika alapelemei*, ford. VÁRNAI JAKAB OFM, Bp., Szent István Társulat, 1995, 180–181.

²² TASI, *Retoricitás és popularitás...*, i. m., 720.

II. 2. A tipológia és az allegória mint exegetikai eljárások Csúzy hitszónoklataiban

A pálos igehirdető a pünkösdi után negyedik vasárnapra írt első beszédében habitusára jellemző indulatos módon fakad ki az istentelen életet élők ellen, akik „a világi gyönyörűségek vizével szinte megtelvé, s telhetetlenkedvén; minden lelki eledelre (minémű az Isten ígéje) émelyeg a gyomra; következendőképpen, üdvösségessen bé nem veszik; sőt törvénytelen hailandóságoktól viseltetvén, Isten ellen túsakodnak, még magától az Úrtól sem akarna hálora keréttetni. Lássák azért inkább, mi formán halásznak ők. De, csodálkozás nélkül, hogy im, mind halaknak, mind pedig halászoknak neveztem őket.” (M., 319.)

Az „evilági nyomorúságok zűrzavar tengerében”, vagy ma is élő kifejezéssel a zavarosban halászők leleplezéséhez, búneik feltárásához tapasztalati szintről indít. Azt mondja, hogy a halászat háromféle módon következhet be: hálóval, horoggal és varsával. Ez alapján három csoportot állít fel az átláthatatlan helyzetben maguknak előnyt horgászni igyekvőkre.

Az első kategóriába tartoznak azok az élőkődők, akik Néró császárhoz hasonlóan aranyhorggal, azaz a vagyon, a pénz által kívánnak maguknak tisztséget, méltóságot horgászni, szerezni. Ha nincs meg a fedezetük, akkor akár „[k]ölcsönyzéssel is: selyem ruházatra, nustos süvegre, ezüstös pálczára, drága órákra, s rendes inasokra vágyodnak [...] gyakorta forognak a méltóságos úrak palotáin údváriaskodván; s talám néha azért is, hogy im, a magok konyhája, füst nélkül szűkölködik”. (M., 320.)

A második csoport megtestesítői azok, akik „Cupido, és Venus, feslettől megeresztett zászlója alatt, pipes cifra ruháikkal, s fajtalan magokviselésével halásznak. [...] Mert ugyan is, minek neveztetetik másnak, amaz nyalka módra rövidítettet kúrta dolmány? felettébb megfeszült varrott vékony nadrag: fülre szegett paczományos, s tollas kalap: nústtal trágyázott nehezen mozduló süveg: körmöket szorított varrott kicsiny csizma &c. minek neveztetik (mondám) másnak, hanem mint annyi leshányó hálónak...” (M., 322.) A halászatnak ilyen hálós formája kiváltképp az „aszszonyokban tapasztaltatik, hogy tekintet nélkül, megaggot, vagy iffiú állapottyokra, éjjel-nappal kenyik-fenyik magokat, fodorgattyák, porozzák hajokat, csipkézik, násfázzák, gyöngyözik fejeket &c.” (M., 322–323.) Ez a szakasz különös, véletlenszerű, de világnézetében és felfogásában indokolt egyezőséget mutat Csúzy némileg fiatalabb kortársának, Apor Péternek *Metamorphosis Transylvaniae* című emlékiratával. Apor a pálos hitszónokhoz hasonlóan az ősi nemesi szokásokban látta a magyarság fő erényét,²³ ami akkor valósult meg, amikor még nem hódítottak az új szokások, amelyeket az erdélyi báró és a katolikus igehirdető egyaránt a „nájmódi” szóval aposztrofált.²⁴

²³ Csúzynek erre a felfogására lásd LUKÁCSY Sándor, *Kuruc pap?* = Uő, *Isten gyertyácskái*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994, 222–223.

²⁴ Csúzy az *Evangéliomi trombita* húsvét után második vasárnapján egy teljes beszédet szentel a „nájmódi” ostromozására. Apor Péter emlékiratát 1736-ban vetette papírra, s talán a legelhíresebb rész, amikor korának női öltözködését a régivel összevetve bírálja. Az erdélyi báró a „nájmódi” követőit ábrázoló leírásában a gondolatkör is hasonló a Csúzyéhoz, hisz ezek a hölgyek szinte hálóval kerítenek maguk mellé férfiakat: „...nem

A harmadik csoport tagjai azok, akik „azon törik, és szaggattyák magokat, hogy, hová nagyobbra terjeszthessék hálójokat; és mesterségesen rakosgatván varsáikat, kincset, gazdagságot, falút, és örökséget &c. (mind Boszniai kaszával is) kaparéthassanak” (M., 323).

Csúzy az evangéliumi perikopa kapcsán (ürügyén?) a magasabb rétegek társadalmi katalógusát alkotja meg, s életmódjukat kemény hangú bírálattal illeti. Az ilyen távoli képzettársításon alapuló moralizáló fejtegetés az egyik legfőbb azonosító jegye Csúzy prédikációinak. Az asszociáció merészen szabad használata a mai olvasó számára a pálos igehirdető gondolatvezetését burjánzóvá teszi, így szövegépítkezése is túlbonyolítottnak hat. Mégis azt mondhatjuk, hogy a hitszónok saját korának teológiai és retorikai rendszerét használva határozott homiletikai elv mentén szerkesztette beszédét. Következtesen alkalmazott egyéni beszédmóddal rendelkezett, ami egyezőséget mutathatott a kortársi befogadó közönség elváráshorizontjával. Ezt támasztja alá az az öt vaskos kötet, amit két éven belül sajtó alá rendezhetett.

Ha ehhez a logikai rendszerhez hermeneutikai szempontból akarunk közelebb férkőzni, akkor a quadriga pragmatikus írásmagyarázati szabályzatán túl a Csúzy által használt exegetikai módszerek, a tipológia és allegória beszédbeli alkalmazását kell megvizsgálnunk. Dolgozatunknak nem lehet célja a fogalmak tartalmának a szakirodalomban bőségesen tárgyalt és heves vitákat szító történeti és filozófiai értelmezése,²⁵ hisz az meghaladná vállalt feladatunkat. Meghatározásainkban csak azokat az aspektusokat kívánjuk megragadni, amelyeknek nyomai határozottan azonosíthatók az általunk vizsgált szöveggyűttesben.

Az allegorikus írástértelezés az ókori görög filozófia platóni hagyományára vezethető vissza, pontos értelmezése azonban koronként és szerzőnként eltérő, sőt akár az egyes életműveken belül is jelentős különbözőséget mutat. Az allegorikus megközelítést Csúzyra vonatkoztatva hasznos úgy behatárolni, mint olyan hermeneutikai eljárást, amely a bibliai személyekhez, eseményekhez elvont fogalmakat, ideákat társít, vagy még tágabban értelmezve bibliai személyek és események kapcsán (ürügyén?) olykor igen távoli elvont fogalmakat, ideákat bont ki.

Northrop Frye Saussure szinkron és diakron megközelítését kiterjesztve a Biblia világára, rámutat arra a pontra, amiben a kereszténység alapvetően eltér más vallásoktól. „[A] bibliai vallások egyik megkülönböztető jegye a történelmi tudat, s ehhez még hozzá lehetne tenni a személyiségtudatot, hiszen csak történelmi összefüggésben lehet a személyiségnek szerepe. Jézus és Adonisz egyaránt »meghaló isten«, abban az értelemben, hogy mindkettőt kultikusan tisztelik, és mindkettőhöz hasonló rítusok fűződnek; Jézus

bocsátották úgy zsisbásárra az csecseket szemtelenül, mint az mostani asszonyok és leányok, hogy csaknem egészen, többire félig nyakok, csecsek mezítelenül úgy áll, mintha éppen az férfiakot kénálnák csecsekkel.” APOR Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978, 56.

²⁵ Erre nézve lásd *A tipológiai szimbolizmus*, szerk. FABINY Tibor, Szeged, JATEPress, 1998 (Ikonológia és Műértelmezés, 4); Friedrich OHLY, *A szavak szellemi jelentése a középkorban*, ford. BERNÁTH Árpádné = *Az ikonológia elmélete*, Szeged, JATEPress, 1997 (Ikonológia és Műértelmezés, 1), 157–179; Northrop FRYE, *Kettős tükör: A Biblia és az irodalom*, ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Európa Kiadó, 1996, 146–238.

azonban személy, Adonisz viszont nem az...”²⁶ A történetiség és a személyiségtudat a meghatározója annak a keresztény hermeneutikai módszernek, amit tipológiaként vagy más néven figurális értelmezésként szoktunk emlegetni. A tipológia lényege, hogy a prófécia vagy próféciaként értelmezett cselekedet és az azt beteljesítő esemény egymáshoz való viszonyában, egymás fényében válik értelmezhetővé, s mindkettőt beteljesíti a végleges, üdvtörténeti esemény, Isten országának eljövetele. Auerbach esetünkben is haszonnal alkalmazható megfogalmazásában a „figurális prófécia egy világi folyamat értelmezését tartalmazza egy másik ilyen folyamat által; az első a másodikat jelenti, a második beteljesíti az elsőt. Bár mindkettő történelmileg végbement folyamat, mégis tartalmaz valami ideiglenest és befejezetlent; egymásra mutatnak és valami jövőbelire, ami még csak ezután jön el, és ami a tulajdonképpeni, teljesen és valóban megtörténő lesz.”²⁷

A praktizáló pálos igehirdető nézőpontjából a két exegetikai megközelítés legnagyobb haszna az volt, hogy az Ó- és Újszövetség között megteremtí a hermeneutikai hidat, és emellett üdvtörténeti távlatot nyit. Az írásmagyarázati elvek között a határ igen keskeny, ezért az egyik eljárás gyakran csúszik át a másikba, s ezzel a keskeny mezsgyével Csúzy is tisztában volt.

Az értelemkeresés során észrevehetünk olyan tendenciózan alkalmazott nyelvi formákat, bevezető szófordulatokat, amelyeknek célja a két biblikus hermeneutikai módszer elkülönítése. „Mindazáltal, a halak fogásában saidéttok legtöbb, és legnagyobb okoskodást, és foglaltosságot” (M., 318) – veti elébe a horoggal, hálóval és varsával történő halászat magyarázatát megfogalmazó prédikációnak. Az *Evangéliomi trombita* című kötetében a szintén ehhez a perikopához írt hitszónoklatának fő része elé azt a mondatot illeszti, hogy „az halászatot, más titkos értelmű halászatot, úgy mint az emberek halászottját példázta” (E. t., 441). A nyelvi előkészítő, „ráhangoló” formulát figyelembe véve észrevehetjük, hogy amikor a pálos hitszónok titkos, mögöttes, mélyebb, rejtett, igazabb, valósabb stb. értelemről vagy példázatról ill. jelesebb, nagyobb okoskodásról beszél, akkor az alkalmazott exegetikai eljárás az allegória.

A *Morzsalékok* kötet húsvét után második vasárnapra írt beszédében a csodálatos halfogás történetére tesz utalást. „Sok szép árnyékos képezéseket is tapasztalok eziránt a Sz. Írásban Így Matth. 8. c. olvasom, hogy, Ascendente eo in naviculam secuti sunt eum discipuli ejus; üdvözöttünk bémenvén a hajócskában, követék őtet Tanétváni; miért színte a hajócskában? Világos szóval mondván Szent Máté, in naviculam &c. miért nem inkább öreg hetes hajóban, vagy roppant gállyában, mellyben, barátságosbak lettek volna tanétványi a nagy habos szélvész miatt? Megfelel Paulus a Palatio, s azt mondgya: hogy benn lévén Péter abban, a hajócskában nem másé, hanem Péteré volt; és, azon hajócskán, a V. A. Szentegyház képeztetett &c. melly a tekélletes, és Istenfélő, hiveket, az örök nyugalom partyára vezeti. Mivel pedig abban, a megvetettek, és számtalan pogányságra nézve qui deicendunt mare in navibus &c. igen kevesen találtnak, naviculam,

²⁶ FRYE, i. m., 154.

²⁷ Erich AUERBACH, *Figura*, ford. BERNÁTH Gyöngyvér = *A hermeneutika elmélete*, szerk. FABINY Tibor, Szeged, JATEPress, 1998 (Ikonológia és Műértelmezés, 3), 46.

&c. non navim appellat; hajócskának nevezi (úgy mond) az Evangelista, és nem öreg hajónak.” (M., 31.) Az idézett színes, invenciózus írásmagyarázat felvezetése alapján megfigyelhetjük, hogy ha Csúzy árnyékos képzésről vagy jegyzésről, képes hasonlóságról beszél, akkor a tipológia eszköztárát hasznosítja. Ennek megállapítása azért fontos, mert nyilvánvalóvá válik, hogy az igehirdető következetesen törekszik a saját maga által alkalmazott hermeneutikai módszer azonosítására, befogadókban való tudatosítására.

E tudatosításban esetenként meglepően szigorú konzekvenciát mutat. „Indiának emlékezetre méltó dolgairól iro Historicus Kronisták említettik, hogy némelly Sina névű szigetben, olyan fa találtatik, mellynek, dupla, vagy kettős gyökere lévén, az egygyike napkeletre, a másika pedig, napnyúgotra hanyatlik. S az, amely napkeletre néz, igen egészséges, és minden mirigyos, méreg, avagy étető ellen foganatos, és hasznos; viszont, amelyik napnyúgotra hanyatlik, mérő mérges, és igen ártalmas? úgy hogy, valamint ez, az az ember életének szörnyű halált szerez; úgy amaz, gyarapétya, és egészségessen hoszabéttya &c. Jeles árnyéka (megvallom) és képes hasonlatossága ez, az elválasztásnak, és megvetésnek &c.” (M., 28–29.) A citátumból rekonstruálható, hogy Csúzy mit érthetett tipológián. Világosan kivehető, hogy a tipológiát saját maga számára nem csupán keresztény írásmagyarázati elvként definiálja, hanem hermeneutikai eljárásként, amellyel szemben két elvárás támaszt. Az egyik kritérium, hogy az elbeszélte eseménytörténetileg igazolhatónak vélje, azaz az időbeliségben létezőnek vallja. Így nemcsak a biblikus történetekre alkalmazza ezt az eljárást, hanem a világi históriákra is kiterjeszti a jelenségek figurális megközelítését. A másik feltétel pedig teológiai természetű, s tartalma abban ragadható meg, hogy az elmondott múltbeli történésnek jelenre vonatkoztatható hitigazságot kell tartalmaznia.

Mivel Csúzy a Szentírást kinyilatkoztatás által keletkezettnek vallotta, így a benne foglaltakat nemcsak a hit, hanem a történelem szempontjából is igaznak tartotta. Így válnak érthetővé az olyan írásmagyarázati eljárások alapuló retorikai megnyilatkozások, amilyenre Tasi Réka is utal, miszerint pl. a prédikátor az ószövetségi József által értelmezti Szent Józsefet. A modern hermeneutika irányából közelítő Tasi Réka vizsgálati aspektusából helyesen állapítja meg, hogy az ilyen exegézist „[n]em nevezhetjük tipológiának a szó eredeti értelmében, de a tipologizáló gondolkodásmód nyomai jelentkeznek”²⁸ benne. A pálos szerzetes saját tipológia-felfogásából kibontva a két József közötti kapcsolatot viszont az igehirdető nagyon is logikusan jár el. Mivel az ótestamentumi József történelmileg létező volt és követendő életet élt, alkalmas arra, hogy a hitszónoklatban az újtestamentumi névrokonának praefigurációjaként jelenjen meg.

A történeti hitelességet megkerülhetetlen feltételként állítja a világi elbeszélésekkel szemben. Épp ezért az általa figurális értelmezésre alkalmasnak tartott, történetiség talajában gyökerező narratív egységeket élesen elkülöníti attól a gyakran „álom hövelyező szófia beszéd”-nek aposztrofált történetmondástól, amit mi, modern befogadók irodalminak mondanánk. Ezt a meseszerűség körébe utalja, a gyakorlatiság szempontjából pedig a „kopasz tök vakarása”-nak hasznosságával megegyezőnek mondja. Ennek elle-

²⁸ TASI, *Retoricitás és popularitás...*, i. m., 719.

nére az allegória biztosította tág írásértelmezési rendszer lehetővé teszi használatát. Ezzel él is a prédikátor, mivel erkölcsi természetű következtetések levonására alkalmasnak tartja. Ezek a történetek a negligáló hozzáállásnak köszönhetően többnyire refutációs céllal fordulnak elő. „A versszerzők mesés fabulái, nevezet szerint orrondi Ovidius *Metamorphosis*; bölcselkedik efélékkel; és hogy némelyek fecskévé, némelyek fülemilévé, némelyek pedig bűdös bankává változtatnak, verseléssel fabulázzák. Sőt, még a magyarra fordított Argillis *Historiája* is, tündér Ilonárul álmadozván rebesget illyest.” (*E. t.*, 221.)

Az allegória és a tipológia egyaránt alkalmazott írásmagyarázati elv Csúzynál, de az arányok jól kivehetően eltolódtak az allegória irányába. Ennek egyik magyarázatául (a társadalomtörténeti, irodalomszociológiai, pszichikai, retorikai megközelítés stb. mellett) az szolgál, hogy a figurális értelmezés inkább dogmatikus, így hangsúlyosabban tudományos és elméleti jellegű. Az allegória mellett szól, hogy a praktizáló igehirdetőnek a mindennapi élet elvárásainak kellett megfelelnie, a hétköznapiak során haszonnal alkalmazható útravalóval kellett ellátnia gyülekezetét, hogy az erkölcsi tökéletesedés útjára léphessen, s ezáltal az örök élet ígérte réalpróféciaiként beteljesedhessen.

II. 3. *Summázat*

Csúzy exegetikai módszerét, s az ehhez igazított négyes értelem szabályrendszerét olyan tudatos céllal választotta meg és alkalmazta, hogy felépíthesse azt a hermeneutikai hidat, amely megteremti számára a korabeli gyülekezeti tagok előtt a pasztorális legitimitás történeti aspektusát. Az írásmagyarázati elvek szempontjából a tipológia a múlt és a jelen közti distanciát volt hivatott átívelni úgy, hogy periférikusan felvázolja a jövő horizontját. Elsődleges feladata, hogy alátámassza azt az általa sokat hangoztatott elvet, hogy a korabeli katolikus Anyaszentegyház s annak képviselői – így ő maga is – a Biblia lelkipásztori megbízatásának folytatólagos és változatlan hagyományát hordozzák.

Az allegória kevésbé gyakori módon a múlt követendő példáját, elsődlegesen a jelen tarthatatlan állapotát teszi szóvá. Mindkét esetben ugyanazzal a funkcióval rendelkezik: a jövő felé tereli a befogadó közönség figyelmét. Bár a rendkívüli találékonyságot igénylő, képzeletdús allegória eszköze az ő kezében különösen burjánzóvá válik, de ennek az eljárásnak is megvan a hitélet felőli haszna. Általános karakterekkel operáló volta és erős erkölcsi tanítása lehetővé teszi, hogy a befogadó önmagára és/vagy környezetére vonatkoztassa az elhangzottakat.

Csúzy praxisában az allegória és a tipológia jól körülhatárolható funkcióval bír. A tipológia elsősorban a múlt, az allegória pedig a jövő felé nyit távlatot. E kettő a jelenben kereszteződik, s így megteremtődik a történetiségben gyökerező eszkatologikus távlatot nyitó múlt–jelen–jövő kapcsolat. Ennek az időbeliségnek az origójában a jelen áll, amely az igehirdető szemszögéből a történelmileg igaznak vallott katolikus egyház működése által a bibliai kinyilatkoztatás réalprófeciájának beteljesítője, s amely tökéletlensége miatt egyben maga is praefigurációja egy eljövendő teljes világnak.

Csúzy exegetikai eljárása azt eredményezi, hogy a pasztorációs tevékenység megítélésének szempontjából hangsúlyosan kifejezésre jut saját működése és az evangéliumi forma közötti hasonlóság, analógia. A hermeneutika segítségével megvalósul a kereszténység kezdeti korának (el)hivatása és a 18. század elején működő kései utód közti azonosság.

III. A jelenben érvényesülő (ön)azonos

III. 1. A közösségi és a lekipásztori erények és hibák katalógusa

Ha a pasztorációs (el)hívás hermeneutikai síkon való megvalósulását makrotörténeti narratívumként kezeljük, akkor a prédikátor jelenben érvényesülő (ön)azonosságát olyan mozzanatokban érhetjük tetten, melyek a személyes szféra mikrotörténeti tényeinek és motivációinak megragadásával igyekeznek az öndefiníálást elvégezni. A továbbiakban tehát azok felé az önreflexív passzusok felé fordítjuk tekintetünket, amelyekben a gyülekezet lekipásztori teendőit ellátó Csúzy hivatásáról vallott saját elképzeléseinek és a hívek elvárásainak kölcsönhatásában önmaga feladatát, szerepét értelmezi, ill. papi sikerek és kudarcok okát elemzi, magyarázza.

A narratív pszichológia alapvető megállapítása szerint függetlenül attól, hogy szándékosan vagy tudattalanul nyúlunk a történetmondás eszközhöz, a történetek által kifejeződnek többek közt a közösségen és a társadalmon belül betöltött szerepünk, személyes attitűdünk, motivációink stb. Az én-elbeszélés olyan „inkább nyelvi eszköznek tekintendő, amit az emberek egymás közötti viszonyaikban munkálnak ki, s e viszonylatokban alkalmaznak, hogy különféle cselekvéseket fenntartsanak, felerősítsenek vagy megakadályozzanak. [...] Ebben az értelemben az énről szóló narratívumok jobbra úgy működnek, mint a társadalmakban a történelem. Szimbolikus rendszerek, melyek olyan társadalmi célok érdekében használhatók, mint az igazolás, a bírálat vagy a társadalom megszilárdítása”.²⁹

A hitszónoklat speciális beszédhelyzete azt eredményezi, hogy a gondolkodás két formája, a logikai-tudományos és az elbeszélő mód egyszerre érvényesül benne. Bár mindkettő oksági viszonyokat igyekszik feltárni, de létmódjuk, megvalósulási formájuk alapján tér el. A logikai-tudományos gondolkodás érvelés útján az igazságról kíván meggyőzni, míg az elbeszélő mód a történetek segítségével a valóság dimenzióját szolgáltatja meg. „Az egyik nyomán egyetemes igazságfeltételeket keresünk, a másik nyomán pedig két esemény közötti konkrét kapcsolatot.”³⁰

A csodálatos halfogás történetének Csúzy általi interpretációját és az abból kibomló (ön)azonosságot hangsúlyozó narratív struktúrát nemcsak a történelmileg hagyományozódott prédikatori szerep általános megfogalmazójaként tárgyalhatjuk. Felfoghatjuk olyan, a hitszónok egyéni élményeiben gyökerező, jelenbeli helyzetét feltáró én-elbeszé-

²⁹ Kenneth J. GERGEN, Mary M. GERGEN, *A narratívumok és az én mint viszonyrendszer = Narratív pszichológia*, szerk. THOMKA Beáta, LÁSZLÓ János, Bp., Kijarat Kiadó, 2001 (Narratívák, 5), 80.

³⁰ Jerome BRUNER, *A gondolkodás két formája = Narratív pszichológia*, i. m., 27.

lésként is, aminek célja a történetmondó pásztorteológiai tevékenységében rejlő sikerek és ellentmondások közötti disszonancia elsimítása. Ebben az önreflexív narratívumban a történetmondó saját élettörténetét a koherencia látszatával ruházza fel, sőt az életszerűség dimenziójának felhasználásával hitelesíti.³¹

Már korábban is nyilvánvalóvá tettük, hogy az emberhalászat küldetésének pasztorális dimenziója kortól, tértől és felekezettől függetlenül az üdvtörténet perspektívájából értelmezendő. A pasztoráció akkor éri el célját, ha a verbalitás és/vagy a cselekedetek által megvalósuló kinyilatkoztatás az Isten és ember, ill. ember és ember közötti személyközi kapcsolat irányítójává válik a mindennapokban. A határozott céllal végzett tevékenység fokozottan felértékeli a keresztény közösség lelki vezetőinek szerepét, akiknek személyét tágabb értelemben viszont épp a hétköznapiakban érvényesülő pragmatikai szempontok megléte miatt nem korlátozhatjuk csupán a klérus tagjaira.

Csúzy tisztában van vele, hogy mivel a pasztoráció az élet teljességét átszövi,³² ezért legátfogóbb értelemben az egyházi személyek mellett „ez a hivatal, gyakorta a fő-fő tiszteket illeti; kiknek pálcájok alatt vannak a hivek; sőt, még a gazdákat, és gazdaszszonyokat is; hogy gonoszra vetemedett, és botránkoztató feslett személyeket, vagyis üdvösséges jó tanácsokkal, feddésekkal, dorgálásokkal; vagy ha ezek, nem foganatossak, biroi pálcájokkal is kényszerítsék, üssék, kergessék az igasság, és a tekéletesség hálójára, a mértékletesség czircalomjára, vagy a kegyelem kegyes, vagy a mostoha kemény törvény vas horgára” (M., 337).

Az erősen didaktikus szempontokat hangoztató citátumból kiderül, hogy az igehirdető tekintélyelvű gondolkodásának megfelelően a világiak pasztorációjakor a gyülekezeten belüli hierarchikus viszonyt tekinti kiindulópontnak. Az auktoritas tisztelete a mindenkorri egyház egyik ismertetőjegye. Napjaink közösségközpontú pasztorációja³³ a következőképp artikulálja ezt: „[n]em gondolhatjuk, hogy egy gyermek képes úgy megtanulni egy nyelvet, hogy egyedül próbálja használni a szavakat: tanulási folyamatát szüntelenül azok szabályozzák és motiválják, akik előtte a tekintélyt képviselik, s a jelek helyes

³¹ A vizsgálódásunkhoz fontos szempontokat biztosító modern ún. narratív teológia a történeteknek, ezen belül Jézus történeteinek ill. a Jézus-történeteknek kiemelt szerepet szán a lelki gondozás során. Ennek működésére és főbb nézeteire lásd BAUMGARTNER, i. m., 554–587.

³² A modern teológiai gondolkodásban ez a következőképp artikulálódik: „az egyház egész élete a pasztor-teológia tárgyát képezi: ahogyan az egyház egész élete dogmatikus abban az értelemben, hogy igazságát és értelmét attól a módtól kapja, ahogyan az elsődleges Igazság történelmileg megnyilvánul a Kinyilatkoztatásban; ahogyan az egyház egész élete *erkölcsi* abban az értelemben, hogy minden tettét – mint az egyháznak tettét – Isten mint végcél magyarázza, aki már idelent is úgy adja oda magát az egyháznak, mint annak boldogsága és öröme az eszkatologikus várakozásban: ugyanúgy *az egyház egész élete pasztorális-szakramentális is*: annak az üdvösségnek az ajándéka révén, amelyet Istentől kap a megtestesült Ige Személyében, és az emberiség az időben és a történelemben fokozatosan részesül benne”. BOURGEOIS, i. m., 105.

³³ A pasztoráció korszakolását csak attól kezdődően határozzák meg, amikortól a teológia önálló tudományágaként kezelik. A jelenkor közösségközpontú pásztorteológiája az 1962–1965 között zajló II. Vatikáni Zsinat határozataitól kezdve vált uralkodóvá. *Magyar katolikus lexikon*, VII, szerk. DIÓS István, Bp., Szent István Társulat, 2002, 758.

használatát szavatolják. Így van ez az egyház életében is: soha egyetlen keresztyén sem lesz képes magától felfedezni az egyháznak mint szentségnek a jelentését.”³⁴

Az azonban, ahogy ez a tekintély érvényre jut a lelki gondozás során, erősen függ a korszak elvárásaitól s a lelkipásztor személyiségétől. Csúzy megnyilvánulása híven tükrözi köztudottan alá-fölérendeltségi viszonyokban gondolkodó barokk mentalitását, ezen túl rámutat arra, hogy a pálos szerzetes felfogásában mennyire merev a hierarchikus látásmód. Kortársaihoz képest is jóval kevesebb szerepet szánt a hívők személyes felismeréseinek. A gyülekezetet – tágabb értelemben pedig a társadalmat is – nem úgy tekintti, mint az önálló belátás és a szabad akarat elvén létrejövő közösséget, hanem mint a pozíció és a hozzárendelt funkció által szerveződő viszonyrendszert. Felfogása szerint a vallás misztériuma és az emberi rend közti interperszonális kölcsönhatásban az előbbi a kezdeményező, a dominanciáját folyamatosan érvényesítő fél, míg az utóbbira kognitív szempontból a passzív befogadás szerepe hárul. Idézve Csúzy kérdését: „vallyon mondgya-e a Sár a fazekasnak, mit mivelsz?” (M., 340.)

A hívő ember feladata nem a kérdések megfogalmazása, hanem az evangéliumi halászokkal *azonos* cselekedet végrehajtása, a(z el)hívás feltétel nélküli elfogadása, az isteni szándék beteljesítése. Míg a gondolkodás tekintetében a hívők mozgásteret erősen korlátozott, addig a cselekedet szintjén jóval nagyobb felelősség hárul rájuk, hisz Istennek tetsző és üdvösségre vezető életet kell megvalósítaniuk. Az elemzett prédikációk perikopájában elmesélt történet szereplőinek magatartásformái alkalmat nyújtanak arra, hogy elkészítsük a Csúzy által ideálisnak képzelt gyülekezet erénykatalógusát.

Az „egy-ügyű nép” viselkedése az Isten igéje és a lelki tanítás iránti szomjúságot fejezi ki, hisz körülveszik, követik Jézust (M., 338). A halászmesterek, a későbbi tanítványok több erényt is megtestesítenek. Egyrészt a békességes tűrést, hisz nyugalommal viselik balszerencséjüket (M., 339). Másrészt engedelmességet, hisz Péter mesterember lévén tudta, hogy józan gondolkodás szerint a nappali halászat nem vezethet eredményre, mégis kiveti hálóját (M., 339). Végül pedig a szeretet, az egymás iránt érzett felelősség és az összetartozás kifejezői is, mert mikor látják, hogy Péter hajója veszélybe kerül, a segítségére sietnek (M., 340–341). Jézus viselkedése szintén három követendő erényt fogalmaz meg a gyülekezet számára. A szelídséget, ami abban nyilvánul meg, hogy eltűri az őt „gorombán taszigáló Népnak az udvariatlanságát” (M., 341); az alázatosságot, amit az mutat, hogy beszállt a halászok egyszerű béréjébe (M., 341), ill. az irgalmasságot, amit bőkezűségével fejez ki (M., 341).

A pálos igehirdető az evangéliumi passzusból nyerhető erkölcsi tapasztalatot azon nyomban a jelen állapotának kíméletlen korholásába fordítja át. A bűn özönvizében úszó hal metaforáját allegóriává tágitva az eszkatológia perspektívájából egyszerre szembeesíti a gyülekezet egyes tagjait és ezen keresztül a közösséget is saját állapotával. A pokolra „vitettetnek a köviek, azaz a köhöz hasonló kemény szívű megátalkodott vakmerők: ide az utálatosságok fertőjében, és a feslettségek sikeres sárjában heverő harcsák: és a pöröly alatt is csak tőken maradt sovány stok-fisok; t.i. a tűnyák, a restek, és a hivalkodók.

³⁴ BOURGEOIS, *i. m.*, 249.

Viszszont, a mennyhalak, azaz Quorum Conversatio in Coelis; kik, a földiektől, elvonván magokat majd inkább mindenkor a mennyeiekről elmélkednek, és a lelkiekben foglalatoskodván szorgalmatoskodnak, s alkalmas időben, a mennyei atya kész asztalára vitetessenek” (E. t., 440).

Az önmagáért beszélő gyülekezeti katalógus bűnös ill. Istennek tetsző életet élő csoportjainak aránya jól mutatja, hogy a hitszónok hogyan vélekedik korának viszonyairól. A pasztorációt végző papnak olyan közegben kellene érvényre juttatni az Igét, amely kevésbé hajlandó azt befogadni. A küldetésbe kódolt sikertelenség a gyülekezet és a pap részéről ugyanazt a kérdést veti fel: ha a lelki közösség vezetője az Isten szándékát nyilvánítja ki, akkor miért nem sikerül – ha nem is teljes, de – nagyobb sikerrel közvetítenie.

A papi sikertelenség okára a hitszónok – a gyülekezeti tagok személyes viselkedésének áttekintéséhez hasonlóan – szintén egy transzparens allegorizáló katalógus segítségével ad választ. „Megvallom: néha némellyek azért szerencsétlenek, azért nem fognak semmit is, mert szakadozott rongyos a hálójuk, azaz, nem csak magok szűkölködnek bűzűség nélkül, de hálójuk is gyenge; csekély tudományból, semmi készületből pozdorjás fonálból, sőt, csaknem pókhálóból lévén összevetve, szüntelen, oszlik, szakadoz, és semmit meg nem tarthat. Némellyek azért, mert magok vásotságátul viseltetvén, parancsolat nélkül halásznak; mint a lélekvesztők és hittől szakadozott bárány bőrs farkasok. Sőt, míg a máj Tanévtványok is Úrunk parancsolattá válnak szerencsésbé. Némellyek, mert mindenkor csak a párt körül forognak; azaz, mind példás cselekedetek, mind magok viselése hiúságos, és földi; mind pedig halászcsoportok rendetlen, és az értelmese, s tékeltes hívek előtt kedvetlen, és botránkoztat. Némellyek azért, hogy, noha éles tudománnyal, a Szent Írás mélységén járnak ugyan, de miért az Evangéliumi tiszta bűzűt megkonkolyosították, és fabulákkal, vagy pogány bölcs elmék fitogtatásával homályosították az Isten ígését, és, az igazságnak fényes napját tettetéssel &c. palástolván, majd setét északra változtatták &c. semmit egy általlában semmit sem fognak &c.” (E. t., 443–444.)

A hitszónok érzékeli a felmerülő kérdés elhallgatásában rejlő feszültségkeltő erőt, ezért nem adja meg a kérdőre vonás lehetőségét a csoport tagjainak, hanem elébe vág annak, átveszi a kezdeményezés szerepét. Számba veszi, hogy melyek lehetnek azok a hiányosságok, hibák, amelyek megkérdőjelezhetik, sőt annullálhatják a lelki vezetőknek a közösségen belüli és az üdvtörténeti hierarchiában elfoglalt helyét. A felsoroláson belül a státuszt gyengítő vagy felszámoló hiátusok közül három a lekipásztor személyes tulajdonságaiban gyökerezik. A felkészületlenség a szaktudás, a világi érvényesülés keresése erkölcsi, míg a műveltség nem megfelelő felhasználása pedig a mértékletesség hiányából fakad. A fennmaradó negyedik típusba azok tartoznak, akik felhatalmazás nélkül működnek, akik a külső, mögöttes tekintély hiánya miatt alkalmatlanok a rájuk bízott szerep betöltésére. A hitviták korában közkedvelt „báránybőrös farkasok” kifejezés egyértelműen utal arra, hogy ezt a csoportot a protestáns felekezetek lelkészei alkotják. A prédikátor a katolikus szemléletnek megfelelően a felhatalmazáson nem a közösség szándékát, hanem az isteni (el)hivatást érti.

Akár személyes hibából, akár az Isten általi kiválasztottság hiányából ered a kompetencia hiátusa, a pasztoráció kudarcra ítélt, mivel nincs rajta a Teremtő áldása, nem viszi közelebb az emberi lelket a hitből származó beteljesedéshez. Ezt példázza az evangéliumi halászok első próbálkozásának sikertelensége is. „S ez az oka keresztyének; hogy első halászatokkal szerencsétlenül fáradoztak, és semmit sem fogtak vala a Tanévtványok; mert úgy is, északa, setétben, Úrünk jelenléte, parancsolattya, és segítsége nélkül szorgalmatoskodtak; azután pedig mert Jésus jelenlétében, fényes nappal jobb részen &c. sokkal szerencsésbek voltak. Pisciumque copiosam multitudinem, ám, a halaknak sokaságát keréttették hálójokra. Azt vélik vala ők, hogy sokkal alkalmasob az északi halászatot, mert a halat, vagy a varsát, vagyis a horgot a hal nem láthattya, és így könnyebben megfogattathatik; de mert az halászatot, más titkos értelmű halászatot, úgy mint az emberek halásztottját példázta; melly mindenkor szerencsétlen, és haszontalan, ha maga a főhalász a K. J. legalább világosétto fényével, segéttő mennyei malaszttyával jelen nincsen; szükségképpen jelen kellett lenni tehát Jésusnak; mert ő segétti erőtlenségünket, ő gerjeszti búzgóságunkat, ő igazgattya a hálontat &c. és édesgeti, s néha kényszerétti is halonkba bemenni a választott jo halokat.” (E. t., 444.)

III. 2. Az öninterpretáció narratív struktúrája Csúzy igehirdetésében

A lelkipásztori sikertelenség okát kutató kérdésre az általános választ a kompetencia hiánya jelenti, amely szükségszerűen maga után vonja, hogy a gyülekezet vezetője képtelen betölteni a neki szánt szerepet. Ugyanakkor ez a magyarázat további kérdéseket vet fel. Ezek közül a legfontosabb: ha megvan a kompetencia, akkor miért nem sikeres a Szentírás hirdetése.

Ez a kérdés azért is különösen fontos és megválaszolandó, mert Csúzy maga is gyülekezeti vezetőként működik. Státusza és ebből kibomló szerepe azonban megkérdőjeleződik akkor, ha a hívek nem az általa képviselt isteni szándéknak megfelelően viselkednek. Márpedig a hitszónoklatok korholó hangja azt fejezi ki, hogy a közösség döntően nem a prédikátor által közvetített normák szerint cselekszik. A kérdés tehát a praktizáló pap szemszögéből már nem csupán a hívők előtti tekintély mibenlétére vonatkozik, hanem óhatatlanul és elkerülhetetlenül a személyére irányuló kétely felvetője is.

„Minthogy az egyén narratív konstrukciói csak addig tarthatók fenn, amíg mások eljátsszák benne a maguk kiegészítő szerepét, s mivel ugyanakkor az egyént is felkérlik mások, hogy játsszon kiegészítő szerepet az ő konstrukcióikban, abban a pillanatban, ahogy ezt bármelyik résztvevő megtagadja, veszélyeztetni az egymástól kölcsönösen függő konstrukciók rendjét.”³⁵ A tét nagy. A választ pedig mindenképp meg kell találni, hogy a lelkipásztor megőrizhesse közösségen belüli helyét, (ön)azonosságát.

Az említett kétely egyrészt megfogalmazódik a hívők irányából. A kérdés, amit a közösség felvet, azt firtatja, hogy vajon azonos-e az igehirdető azzal, akinek a szerepét

³⁵ GERGEN–GERGEN, i. m., 101.

betölti, akinek a közösség tagjai tartják őt. A gyakorló papban és lelki vezetőben pedig az a kétség körvonalazódik, hogy küldetése végzése során megőrizte-e (ön)azonosságát. Másképp megfogalmazva: azonos-e azzal a személlyel, aki arra lett kiválasztva, hogy jelenvalóvá tegye a teremtfői szándékot, ill. a jelenben véghez vigye a Krisztustól öröklött feladatot.

A megfogalmazódó kétségekre Csúzy által adott válasz narratív pszichológiai szempontból olyan én-elbeszélés, amely az (ön)azonosság és identitás megőrzésére szolgál. „O melly gyakorta haszontalan a mi fáradságunk is, kik, valóságosan arra a végre küldettünk, hogy elmés okossággal bíró halakat fogjunk az Úr konyhájára; s fáradozunk, nyughatatlankodunk, törjük, faggattyúk magunkat, hogy mennél mesterségesben, és így szerencsésben; azaz, éles elme futatással, mézzel folyó beszéddel, és szó fodorgatásokkal, mintegy csiklándoztatván hallgatóinknak füleit, s gerjesztvén sziveit, hogy az Isten ígéjének hálójára keréthezzünk valamellyet; azonban haszontalan munkánk, únalmas fáradságunk, egész gyötrellem szorgalmatosságunk, s majd torokszakadással való kiáltásunk, merő rege, s kopasz tök vakarás, és falra száraz borso hányás; úgy hogy, esztendőnk múlva is lelki fájdalommal kényszerítettünk megvallani, hogy, in vanum! haszontalanul munkálkodtunk, semmit sem fogtunk. Miért? talám hivatalúnknak jól meg nem felelünk, és tartozó kötelességünkötől meszsze távozzunk, s talám a jó módot, és előnkbe szabott leczkét, vagy példánkban meg nem tartjuk?” (E. t., 443.)

Az olyan erős küldetéstudattal rendelkező, igazuk tudatában lévő személyek, mint Csúzy, én-stabilitásuk megteremtésének érdekében nem mehetnek el a probléma mellett, hanem fel kell számolniuk azt a sokszor észlelt mély ellentétet, amely saját, helyesnek tartott álláspontjuk és a környezet gondolkodás- és viselkedésmódja között feszül. „Az emberek, hogy identitásukat fenntartsák és megerősítsék, élettörténetüket kétféle azonosítható készség felhasználásával rekonstruálják: azzal a készséggel, hogy tisztázzák a világban való elkötelezettségeiket, valamint azzal, hogy ne tisztázzák elkötelezettségeiket. [...] Az ember elkötelezettségeinek tisztázása azt jelenti, hogy artikulálja, kidolgozza, kontrasztokkal látja el, élesben tárgyalja és indítékokkal illeti az elbeszélés szereplőinek ténykedéseit, s megadja mindazokat a kontextuális jegyeket, amelyek a történet követésében segítik az olvasót vagy a megfigyelőt.”³⁶

Csúzy az elkötelezettségek nyílt megvallásának eszközét választja. A lelkipásztori hibák katalógusában a távolságtartó T/3 személyben fogalmaz. Az igealakok tudatos használata híven tükrözi, hogy a pálos hitszónok mereven elhatárolódik a tárgyalt csoportoktól. Az utolsó tőle vett citátumunkban viszont T/1-ben tesz vallomást, ami azt fejezi ki, hogy azok közé tartozik, ill. azokkal vállal sorsközösséget, akik a helyes tanítást képviselik, bár nem mindig tudják érvényre juttatni.

A folytatás logikusan, a szillogizmus szabályait követve bomlik ki. Mivel az Isten ígéje az ember számára üdvösséget szerez, s a pálos igehirdető *azonos* azzal, aki kompetens azt hirdetni, ezért a lelkipásztori sikertelenség magyarázatát a helytelen gyülekezeti befogadás eredményezi.

³⁶ Theodor R. SARBIN, *Az elbeszélés mint a lélektan tő-metáforája = Narratív pszichológia, i. m., 71.*

A tanítást hallgató közösségi tagok egy része érdeklődő és befogadó, de nem elég állhatatos, figyelmét elterelik a külvilág ingerei. Az ilyen személyek „mindenkor újságra, hízelkedésre, s fülöket csiklándoztató és más külső érzékenségeket gyengéltető, és gyönyörködtető szó fodorgatásokra vágyodnak; és így, szárazan, soványon és éhen maradnak. Vagy magokon kívül ragadtatván, másútt jár eszek, és sokfelé vonyodnak. S már testi hiúságok, s már kincsek, és gazdagságok mérgess tövissítől fojtogattatván, úgy elnyomattatnak, hogy végső panasszal kénszeréttetnek megvallani, Arnit tanquam testa cor meum, megaszott erőm, elszáradott mint a cserép az én szívem; mert úgyanis oblitus sum comedere panem meum; elfelejtettem kenyereket megenni; sőt, Quia nolisti periisti; mert magad délczegül felrúgtál, és inkább, a hiúságok után ragadtattál; az Isten igéjének hálójából kimaradtál, és boldogtalanul Pluto horgára akadtál” (*E. t.*, 444).

A Csúzyval foglalkozó, általunk is citált szakirodalomban időről időre felbukkan annak a kérdésnek az ecsetelése, hogy ez a túlsúfolt ornamentikával rendelkező beszéd típus hogyan érvényesülhetett saját korában. Az idézetben maga a hitszónok ad erre magyarázatot, amikor arra hivatkozik, hogy némileg saját elképzelése ellenére, a közösség elvárásai miatt kell ehhez a stílushoz folyamodnia. A kérdés megválaszolása azonban korántsem ilyen egyszerű. További két, el nem hanyagolható szempontot is figyelembe kell vennünk. Egyrészt ebben a mentegetőzésben joggal érezhetünk némi topikus ízt. Másrészt a pálos igehirdető a késő-barokk retorikai szemlélet képviselője, tanulmányai alatt ezt szívta magába,³⁷ s praxisa alatt ezt valósította meg. Hiábavaló lenne azt firtatni, hogy ebben a túlbujánzó szónoki gyakorlatban mennyi része van a környezeti hatásoknak, bár ennek tagadása is elnagyolt véleményt tükrözne. Az viszont így is egyértelmű, hogy egy beszédmód ilyen mértékű jelenléte csak akkor valósulhat meg, ha az a szerző hajlamaiban gyökerezik. „Nyilvánvaló, hogy Csúzy az együgyűeknek »fodorétott ékes szókkal« beszél, nem is tud másként” – fogalmazza meg lakonikusan Bán Imre.³⁸

Ugyanakkor mindenképp jelzésértékű, hogy a pálos igehirdető milyen gyakran szóba keveri ezt a témát. Mindennek háttérében az húzódhat meg, hogy önmaga is vívódik, jól érzékeli az evangéliumi tanítás egyszerű és átlátható kinyilatkoztatása és az általa alkalmazott bonyolult retorika közötti ellentétet. Joggal feltételezhetjük azt is, hogy ezek mögött a kifejezőmódja miatti apologetikus színezetű megnyilvánulások mögött elsősorban az „ellenkező valláson lévők”, esetenként pedig a saját közössége irányából megfogalmazódó kritikák bújnak meg. A személyes felelősség bizonyos mérvű beismerése mögött kimunkált, átgondolt lélektani pozíció rejlik. „Azokban az én-elbeszélésekben, amelyek a tényellenes elemeknek igazságot tulajdonítanak, a narrátor úgy építi fel a szöveget, hogy ott az én mint narratív szereplő biztonságban van, vagy védett, vagy kiemelt szereppel bír. A narratívum elsímítása egy elfogadható identitás fenntartását szolgálja.”³⁹ A másról szóló, de én-reprezentáló elbeszélések hatásmechanizmusát tárgyalva a modern pasztorálpaszichológia azt tartja kulcsmozzanatnak, hogy ezek a történetek sza-

³⁷ TASI, *Retoricitás és popularitás...*, i. m., 697–698.

³⁸ BÁN Imre, *A magyar barokk próza változatai* = ÜÖ, *Eszmé és stílusok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 193.

³⁹ SARBIN, i. m., 71.

baddá tesznek. „Lehetségesse válik, hogy az idegen történet védelme alatt a sajátról beszéljen, és a szimbólum, amely maga a történet, saját belső életét mutassa meg és fürkésze ki.”⁴⁰

A prédikátor (ön)azonosságának és én-stabilitásának megőrzéséhez a közösség tagjainak viselkedésére oksági magyarázatot kíván adni. A modern pszichológiában szituációs attribúcióként emlegetett eljárás a viselkedés mögött valamilyen külső okot feltételez.⁴¹ A pálos szerzetes jelen esetben a kudarcként értékelhető élmények kiváltó okát a körülményekre, a világi javak és dicsőség csábítására származtatja át.

Az esetek többségében azonban Csúzy szerint a pasztoráció sikertelensége mögött a tanítás be nem fogadása, a merev elzárkózás húzódik meg. „Gyakortább mindazonáltal, hogy gyümölcstelen fáradságok, haszontalan munkák, és minden halászottak, oka a halaknak negélyes fületlensége; t. i. a halgatóknak, vagy megátalkodott keménysége, hogy im az Isten igéjét halgatni nem akarják (s ez iránt alábbvalok Pádvai Szent Antal halainál: ki buzgo praedikállására, a vizből felemelvén fejeket, az ő módjok szerint, figyelmetessen halgatták) vagy, ha halgattyák is kemény szivekre nem veszik (ez iránt keményebbek, durvábbak Tisztelendő Béda köfalainál; mellyek, elvégezvén az atya oktato praedikációját, ilyen szókkal határozták azt: Bene dixisti venerabilis Beda; szentől, jól és igen helyesen szólottál tisztelendő Béda!)” (*E. t.*, 444).

Ez utóbbi idézetben a diszpozicionális attribúció valósul meg, mivel a hittel szembeni magatartás okát a személyek belső tulajdonságaira vezeti vissza. A kudarc előidézője, hogy az egyén önnön akaratából, saját érdekeiből tartja magát távol Isten igéjétől. Az igehirdető kötelessége, hogy újból és újból megpróbálja őt a helyes útra vonni, de ennek elmaradása esetén a felelősség magára a személyre hárul. Ez az az eset tehát, amikor a nyilvánvaló kudarc ellenére nem kérdőjeleződik meg, hogy a pasztorációt végző lelki vezető betölti a közösség és önmaga által neki tulajdonított szerepet, (ön)azonossága nem forog veszélyben.

III. 3. *Summázat*

„Komolyan kell vennünk, hogy a narratív elv létfontosságú szerepet játszik a túlélésben” – hangoztatja Theodor R. Sarbin.⁴² Az önmagunkra irányuló narratív struktúrák lélektani tétje az, hogy képesek vagyunk-e élettörténetünket önmagunk és környezetünk előtt a koherencia és az irányultság látszatával felruházni. Az én-elbeszélés pedig az a mód, ahogy ezt a külvilág felé artikulálni akarjuk. A történetmondás tehát alkalmas arra, hogy az egyes ember számára megteremtse az önmagának tulajdonított ill. a közösségen belül betöltött szereppel való azonosság tudatát. Ha az elbeszélés egybeesik az életbeli eseményekkel, és ez viszont igaz, azaz a történések alátámasztják az elmondottakat,

⁴⁰ BAUMGARTNER, *i. m.*, 556.

⁴¹ *Pszichológia*, szerk. Rita L. ATKINSON, Richard C. ATKINSON, Edward E. SMITH, Daryl J. BEM, Bp., Osiris, 1997, 519–521.

⁴² SARBIN, *i. m.*, 66.

akkor bezárul a kör, életünk eseményeit értelmes, mások által is elfogadott rendszerbe tudjuk foglalni.

Dolgozatunk utolsó fejezetében arra kívántunk fényt deríteni, hogy a gyakorló lelki-pásztorként működő késő-barokk prédikátor, Csúzy Zsigmond a gyülekezet interszónális kölcsönhatásaiban felmerülő problémák ellenére hogyan kívánta megőrizni *azonos-*ság- és (ön)*azonosság*-tudatát, miként teljesíti be (el)*hivatását*, s ezt a jelenben megszerzett én-stabilitását hogyan kívánta az időtlennek tartott egyház jelenbeli szolgálatába állítani.